

Ks. Andrzej Muszala, „*A z tej śmierci życie tryska*”. *Śmierć jako najwyższy akt moralny*, Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin 2022, ss. 532, ISBN 978-83-8127-756-3.

Dotykanie zagadnień umierania i śmierci, jest zawsze pasjonującym spotkaniem ze szczególnie ważną sferą antropologii człowieka, jego ludzkiej godności i suwerenności, ale zawsze w odniesieniu do życia i prawdy. Niezależnie, jak szczegółowo rozeznaje się umieranie i śmierć i jak je postrzega, to jednak pozostają one kategoriami tożsamymi z każdą osobą ludzką.

Wskazanie na śmierć ma jeszcze specyficzne odniesie do Jezusa Chrystusa, który także umarł, w swym ziemskim znaku ciała fizycznego. Oczywiście to w niczym nie zmienia samego generalnego rozeznania śmierci wobec każdego człowieka. Nie mniej jednak wydaje się, że w odniesieniu do ludzi wierzących jest to szczególnie etap dynamiki życia ludzkiego, w kontekście wolnych i tożsamych dla człowieka aktów moralnych.

W tym kontekście swoistym poszukiwaniem są badania ks. dr. hab. Andrzeja Muszali, który obecnie, od 2016 jest kierownikiem Poradni bioetycznej Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, a od 2018 jest członkiem Katedry Katolickiej Nauki Społecznej Wydziału Nauk Społecznych UPJPII w Krakowie. Jest autorem wielu studiów, artykułów i szkiców naukowych oraz popularno-naukowych, a także książek, m.in.: *Embrion ludzki w starożytnej refleksji teologicznej* (Kraków 2009), *Przewodnik po cierpieniu* (Kraków 2016), *Embriologia starożytna*, (Kraków 2018), *Współczesny Samarytanin. Wprowadzenie do życia duchowego pracownika służby zdrowia*, (Kraków 2020). Pod jego redakcją ukazała się *Encyklopedia bioetyki. Personalizm chrześcijański. Głos Kościoła*, (Radom, wyd. 1 – 2005; wyd. 2. – 2009).

Prezentowana książka, po elementach wstępnych, podzielona została na pięć obszernych części, a te z kolei na wielostopniowe mniejsze bloki tematyczne, czasem bardzo szczegółowe. Całość zamyka zakończenie, podziękowania i bibliografia.

W jej wstępnej analizie warto przypomnieć, że zagadnienie śmierci i umierania osoby ludzkiej ma w sobie wielorakie znamiona typowe tylko dla niego. Dlatego na przestrzeni dziejów cywilizacji ludzkiej, zwłaszcza europejskiej, jest ona szczególnie postrzegana, przyjmowana i przeżywana oraz poddawana wielorakim badaniom naukowym.

Omawiane studium ks. Andrzeja Muszali otwiera spis treści (s. 7-12)

i wykaz skrótów (s. 13-14). Z kolei po dość obszernym wstępie, w którym wskazano na cel, tytuł i strukturę książki, źródła i metodę (s. 15-23). Natomiast postawieniu problemu przybliży tezę: śmierć jako najwyższy akt moralny, antytezę: śmierć jako dramat i krańcowe zło, syntezę: śmierć Chrystusa (s. 25-31). Całość studium podzielona została na pięć obszer-nych części, a te z kolei na szczegółowe rozdziały i paragrafy oraz mniejsze tematy. To dobry znak bardzo dobrego i dojrzałego panowania na materia-łami źródłowymi i bibliograficznymi oraz ich analizą badawczą.

Pierwsza część nosi tytuł: *Praeparatio mortis. Życie jako nieustanne umieranie* (s. 35-139). Wskazano najpierw, że śmierć jest elementem życia. W zasadniczych analizach badawczych omówiono kolejno proegzystencję Syna Bożego a następnie człowieka. Chodzi tutaj o przemianę biologicz-nego procesu obumierania organizmu ludzkiego w świadomy akt daru. Dot-knięto tutaj także tajemnicy grzechu.

Anticipatio mortis. Choroba, ból, cierpienie to temat kolejnej części pre-zentowanej książki ks. A. Muszali (s. 141-229). Najpierw przeanalizowano cierpienia cielesne i duchowej Jezusa Chrystusa, a następnie ból chorobę, cierpienie człowieka. W tym ostatnim chodzi o aspekty kliniczne, psycho-logiczne, teologiczne, etyczne, moralne oraz filozoficzne.

Kolejna część dzieła koncentruje się na tematyce: *Vestibulum mortis. Agonia* (s. 231-304). Zrozumiały jest wskazanie najpierw na agonie Jezusa, a następnie na agonie człowieka. Podobnie tutaj wskazano na aspekty bio-logiczne, duchowe, moralne oraz psychologiczne. Ważna jest tutaj analiza słynnych tzw. „siedmiu słów” Jezusa Chrystusa, wypowiedzianych podczas agonii na krzyżu, zwłaszcza w kontekście duchowym i moralnym.

Mors. Śmierć przybliżono w czwartej części (s. 305-415). Autor analizuje najpierw fenomen śmierci Chrystusa, wskazując na jej aspekty kliniczne, moralne i teologiczne. Zgodnie z założeniami z kolei pochyła się w swych badaniach nad śmiercią człowieka. Tutaj podobnie przeanalizowano aspekt kliniczny, moralny, duchowy, a przede wszystkim jako najwyższy akt mi-łości. Autor pyta także o śmierć małych dzieci oraz osób trwale pozbawio-nych świadomości.

Ostatnia, tj. piąta część, studium ks. Andrzeja Muszali została zatytu-łowana: *Post mortem. Śmierć bramą życia* (s. 417-493). Wskazano na po-śmiertny los Jezusa Chrystusa, a więc zstąpienie/droga do otchłani i zmar-tywychwstanie. Oczywiście jest, że autor pyta się także o pośmiertny los człowieka. A więc najpierw sam fakt śmierci, następnie zmartwychwstanie i życie wieczne. Dotknięto także kwestii czyśca i piekła oraz nowego nie-

ba i nowej ziemi.

Od strony treściowej książkę zamyka zakończenie (s. 495-504). Natomiast od strony formalnej dodano jeszcze podziękowania (s. 505-506) i bibliografię, która podzielona została na dwa bloki: *Dokumenty i teksty Magisterium Kościoła* oraz *Literaturę przedmiotu* (s. 507-530).

Oto dojrzała analiza zagadnienia odnoszącego się do zagadnienia śmierci człowieka, jako indywidualnej i niepowtarzalnej osoby ludzkiej. Celem studium jest niejako „odczarowanie” śmierci, oswojenie jej na nowo, lecz już nie wskutek techniczno-społecznej organizacji, lecz innego na nią spojrzenia (s. 17). Ważnym jest postawienie jej wobec niezwykle dynamicznej kategorii aktu moralnego. Co więcej aktowi temu przypisano najwyższy walor moralny. Zatem jest to w pewnym sensie utożsamienie swoistej personalnej manifestacji osoby w momencie śmierci z jej aktem postrzeganym moralnie.

Sam autor wskazuje we wstępie: „Temat zasadniczy - <<Śmierć jako najwyższy akt moralny>> - orientuje czytelnika na konkretny aspekt umierania – jako aktu ludzkiego, w którym człowiek wyraża się i samookreśla” (s. 17).

Zatem ks. dr hab. A. Muszala słusznie stwierdza w swej rozprawie, iż podejmuje ją w celu ukazania zasadniczej tezy: *śmierć jest kulminacją życia oraz najwyższym aktem moralnym człowieka* (s. 23). Książka kandydata jest cenną systematyzacją tego zagadnienia i zarazem interesującym wprowadzeniem w dalsze badania. Refleksja tego zagadnienia jest dodatkowo utrudniona bowiem śmierć zbiegają się różne dziedziny nauki. To odnosi się tak co do ciała i duszy, a także do szeroko pojętych relacji międzyludzkich, a zwłaszcza rodzinnych.

Przeprowadzona wnikliwa analiza badawcza pokazuje, że w śmierci łączą różne nauki i jakby zanika w niej praktyczny podział. Co więcej, kandydat wskazuje na łączność w śmierci dwóch światów naturalnego i nadprzyrodzonego. Śmierć, mimo wielu prób definicji czy opisu przez nauki medyczne czy m.in. psychologię, pozostaje ciągle tajemnicą, zwłaszcza, że każdy człowiek umiera inaczej, z inną świadomością. Ważne, że autor rozprawy, stawiając pewne diagnozy czy wnioski, jest jednocześnie świadomy swych ograniczeń w sferze poznawczej.

Z studium ks. A. Muszali można łatwo wywnioskować, że pytania o śmierć są współcześnie na czasie. Kontekst wolności, liberalizmu, postmodernizmu i wizji współczesnego człowieka zdaje się zniechęcać do takich pytań, ale w realizmie przynosi je codzienne życie. Niekiedy postrzega się nawet kwestie rozważania o śmierci jako atak na wolność osobistą czy

zagrożenie wobec autonomii ludzkiej. Funkcjonuje współcześnie kategoria posthumanizmu, która wręcz sprowadza człowieka do kategorii innych istot żyjących. Propaguje się swoiste partnerstwo ekologiczne.

Ważnym elementem prezentowanego studium, jest refleksja wokół godności człowieka. To jest fundamentalny element poprawnego pochylania się nad człowiekiem, w każdym etapie jego ziemskiego życia, i to każdej osoby ludzkiej. Traktowanie osobowe i to kategoriach niepowtarzalnego indywiduum, staje szczególnie wyraźnie w chorobie i bólu, umieraniu i śmierci. Nie ma bowiem innej formuły przeżycia tych znamion ziemskiego pielgrzymowania. Nie można pominąć tutaj także takiego samego statusu wobec wszystkich osób towarzyszących w tych mementach życia.

Dobrze, że ks. A. Muszala wskazuje, iż istniejące opracowania dotyczące problematyki śmierci, podejmowały to zagadnienie mało kompleksowo i interdyscyplinarnie. Zwłaszcza w tym kontekście prezentowana monografia jest ciekawą propozycją całościowego ujęcia tematu, obejmując twórczo obydwie wspomniane w prezentacji treści aspekty, a więc Jezusa Chrystusa i konkretną indywidualną osobę ludzką. To jednak wskazuje jeszcze na potrzebę dalszych badań w sferze śmierci pojętej jako najwyższy akt moralny.

Podstawową metodą badawczą, która została wykorzystana do przygotowania książki, była refleksja teologiczna, *która jest pewnym wywodem oraz namysłem opartym na prawdach objawionych w Biblii, tekstach uznanych teologów i świętych oraz na intuicji wiary* (s. 23). To dobry metodologiczny obraz wyjściowy dla podjętych badań. Jednocześnie, mając na względzie osiągnięte wyniki, można wyrazić nadzieję, że publikacja ta może być potraktowana jako zaproszenie do dalszej dyskusji nad problematyką śmierci. Co więcej, można doszukać się zachęty do przygotowania interdyscyplinarnej praktycznej pomocy formacyjnej. W tej pracy można byłoby wykorzystać osiągnięte już wyniki badawcze prezentowanej monografii.

Ważnym elementem książki jest sięganie do szeroko pojętej patrystyki (m.in. Augustyn, Grzegorz z Nyssy, Orygenes, Ignacy Antiocheński) oraz tekstowe z teologii duchowości (św. Teresa od Jezusa, św. Jan od Krzyża, św. Teresa z Lisieux). Źródła te stają się ważnym elementem prowadzonego dyskursu badawczego i dodają mu jeszcze szerszy walor poznawczy oraz badawczy. Zwłaszcza przeżycia duchowe, a nawet kontemplacja, związane z umieraniem i śmierci są szczególnie nośnym i pouczającym doświadczeniem ludzkim, tak fizycznym jak i psychicznym oraz emocjonalnym i duchowym, a zwłaszcza religijnym.

Należy wskazać, odwoływanie się do tradycji prawosławnej (O. Clément,

W. Łoski, S. Bulgakow). Natomiast brak sięgania do tradycji reformacyjnej i późniejszych jej konsekwencji, aż po czasy współczesne (J. Moltmann, R. Moody, E. Kübler-Ross). Trzeba bowiem pamiętać, że te ostatnie opinie, stanowiska czy teorie, są żywo obecne w nauce, kulturze, relacjach międzyludzkich i prawodawstwie wielu krajów oraz zwłaszcza w praktyce codziennego życia.

Propozycja badawcza ks. dr. hab. A. Muszali jest interesującym doświadczeniem, wokół wielu aspektów problematyki umierania i śmierci. Autor umiejętnie konfrontuje szeroką bazę kościelnego nauczania teologicznego ze sferą pastoralną, bioetyczną oraz medycyną i psychologią. Wydaje się, że te rzeczywistości winny harmonijnie tworzyć środowisko troski oraz odpowiedzialności za człowieka w pełni zdrowia, a zwłaszcza chorego, cierpiącego i wymagającego pomocy medycznej w ostatniej fazie jego życia: *Preparatio mortis, Anticipatio mortis, Vestibulum mortis, Mors, Post mortem*.

Prezentowana rozprawa ks. Andrzeja Muszali jest oryginalnym i twórczym studium badawczym. Nacechowana jest dużą systematyką poznawczą. Nie jest to jeszcze jeden podręcznik czy formacyjne kompendium. Jest to interesujące i pogłębione studium naukowe, które stanowi ważny wkład w szeroką debatę wokół szerokiego zakresu problematyki śmierci. Monografia stanowi interesujące świadectwo całego dotychczasowego dorobku naukowego ks. dr. hab. A. Muszali oraz jego wysoki poziom pracy naukowej. Trzeba jednocześnie zauważyć, że książka ta jest wyraźną kontynuacją dotychczasowych badań i udostępnianych systematycznie ich wyników w poszczególnych publikacjach.

Oto cenna książka o życiu, także o życiu Bożym, choć w wyraźnym kontekście choroby, bólu, cierpienia, umierania i śmierci. Autor poddaje klinicznym, psychologicznym i teologiczno-etycznym analizom te fundamentalne zagadnienia. Ważnym jest także, wręcz istotnym, odniesienie do cierpienia i śmierci Jezusa Chrystusa. On jest sensem życia i jego trwania poprzez dar Jego zmartwychwstania.

Bp Andrzej F. Dziuba